Kulturoznawcze i socjologiczne perspektywy analizy żydowskiego antysyjonizmu w kontekście książki Benjamina Mosera

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Tekst analizuje żydowski antysyjonizm jako przedmiot badań kulturoznawczych i socjologicznych, wykraczając poza ramy prawne i polityczne. Autor odwołuje się do koncepcji „opisu gęstego" Clifforda Geertza oraz brytyjskich studiów kulturowych (m.in. Raymonda Williamsa), aby ukazać, jak kultura kształtuje rzeczywistość społeczną i reprodukuje stosunki władzy. Kluczowym elementem jest analiza symbolicznego zarządzania pamięcią oraz selekcji dziedzictwa, co pozwala dostrzec proces marginalizacji alternatywnych koncepcji żydowskiej tożsamości. W kontekście publikacji Benjamina Mosera artykuł stawia tezę o istnieniu mechanizmów ograniczających widzialność tradycji antysyjonistycznych w przestrzeni publicznej, proponując narzędzia do krytycznej rekonstrukcji tych procesów.

The text analyzes Jewish anti-Zionism as a subject of cultural and sociological research, moving beyond legal and political frameworks. The author refers to Clifford Geertz's concept of 'thick description' and British cultural studies (including Raymond Williams) to show how culture shapes social reality and reproduces power relations. A key element is the analysis of symbolic memory management and heritage selection, which reveals the process of marginalizing alternative concepts of Jewish identity. In the context of Benjamin Moser's publication, the article argues for the existence of mechanisms that limit the visibility of anti-Zionist traditions in public space, proposing tools for the critical reconstruction of these processes.

Artykuł stanowi teoretyczno-metodologiczne studium nad rolą kulturoznawstwa w analizie konfliktów pamięci, ze szczególnym uwzględnieniem sporu izraelsko-palestyńskiego oraz marginalizacji żydowskiego antysyjonizmu. Autor stawia tezę, że tradycyjne narzędzia historii i prawa są niewystarczające do zrozumienia mechanizmów dominacji, ponieważ władza realizuje się przede wszystkim w sferze symbolicznej: poprzez selekcję dziedzictwa, politykę nazewnictwa oraz kreowanie „społecznej oczywistości". Wykorzystując aparat pojęciowy takich myślicieli jak Gramsci, Bourdieu czy Said, tekst analizuje, w jaki sposób hegemonia kulturowa potrafi wymazać alternatywne tożsamości i doświadczenia historyczne z przestrzeni publicznej. Kluczowym elementem wywodu jest przejście od teorii do praktyki – od analizy dyskursu i map (kartografia krytyczna) po badanie konkretnych rytuałów upamiętniania. Całość dowodzi, że rozpoznanie wielowarstwowości symboli i mechanizmów „przemocy symbolicznej" jest niezbędnym warunkiem do podjęcia rzetelnej debaty nad sprawiedliwością historyczną i możliwością pokojowego współistnienia różnych narracji narodowych.

SŁOWA KLUCZOWE

żydowski antysyjonizm | Benjamin Moser | hegemonia kulturowa | pamięć kulturowa | przemoc symboliczna | kartografia krytyczna | miejsca pamięci | kontrpamięć | thick description | struktury odczuwania | kapitał symboliczny | polityka nazewnictwa | analiza dyskursu | reprezentacja tożsamości | mechanizmy selekcji dziedzictwa

Kulturoznawstwo jako narzędzie analizy mechanizmów władzy symbolicznej

Kultura jako przestrzeń pamięci, władzy i sporu o człowieczeństwo. Od semiotyki narodowych mitów do antropologii diaspory, geografii symbolicznej i polityki dziedzictwa

Kulturowe wytwarzanie rzeczywistości społecznej. Między doświadczeniem historii a jej symboliczną organizacją

Analiza godności, wolności, własności i odpowiedzialności międzypokoleniowej wymaga uzupełnienia o perspektywę kulturoznawczą. Rzeczywiste funkcjonowanie wspólnot narodowych i religijnych nie ogranicza się bowiem do norm prawnych, instytucji politycznych czy materialnych stosunków gospodarczych. Człowiek uczestniczy także w świecie znaczeń, których źródłem są język, rytuał, literatura, pamięć rodzinna, sztuka, architektura, przekazy medialne i praktyki codziennego życia. Zjawiska te nie stanowią jedynie dekoracyjnego tła dla procesów politycznych; one aktywnie określają, kto zostaje uznany za członka wspólnoty, jakie wydarzenia zasługują na upamiętnienie, które miejsca zyskują status ojczyzny oraz czyje cierpienie uzyskuje publiczną widzialność. To właśnie współczesne kulturoznawstwo pozwala rozpoznać mechanizmy reprodukowania stosunków władzy, które pozostają częściowo niewidoczne w analizie ograniczonej do ustawodawstwa, organizacji państwowej i klasycznej historii dyplomatycznej.

Kluczowa okazuje się tutaj antropologiczna koncepcja kultury Clifforda Geertza, rozwijana w pracy The Interpretation of Cultures z 1973 roku. Geertz traktował kulturę jako historycznie przekazywany system znaczeń, za pomocą którego ludzie interpretują doświadczenia i organizują społeczne działanie. W jego ujęciu zadaniem badacza nie jest samo rejestrowanie zachowań, lecz rekonstrukcja ich sensu w konkretnym kontekście. Metoda określana jako thick description (opis gęsty) umożliwia odróżnienie pozornie podobnych czynności, których społeczna treść może być zasadniczo odmienna. W odniesieniu do historii narodowej istotne jest to, że zasadzenie drzewa, otwarcie szkoły, umieszczenie tablicy pamiątkowej czy wypowiedzenie tradycyjnej formuły religijnej może mieć jednocześnie wymiar indywidualny, rytualny, polityczny i własnościowy.

Dopiero rekonstrukcja tych warstw pozwala w pełni zrozumieć charakter danego działania. Z perspektywy antropologii Geertza kluczowe jest rozróżnienie między znaczeniem nadawanym symbolowi przez jego uczestników a rzeczywistymi skutkami społecznymi praktyk, w których ten symbol występuje. Człowiek sadzący drzewo w przekonaniu, że odnawia historyczną ojczyznę, może kierować się autentycznym osobistym przywiązaniem i religijnym zobowiązaniem. Jeśli jednak dzieje się to na terenie miejscowości, z której mieszkańcy zostali wysiedleni, to samo działanie może być interpretowane przez innych jako element przekształcania krajobrazu i ograniczania widzialności ich historii. Antropolog nie powinien z góry unieważniać żadnego z tych doświadczeń, lecz ma obowiązek ustalić materialne i historyczne warunki działania. Wielość znaczeń nie znosi bowiem możliwości weryfikacji faktów dotyczących własności, przemieszczeń ludności czy charakteru danego miejsca.

Pogłębienie tej problematyki przyniosła tradycja brytyjskich studiów kulturowych związana z Richardami Hoggartem, Raymondem Williamsem i Stuartem Hallem. Williams, rozwijając materialistyczną teorię kultury, podważał przekonanie, że jest ona jedynie zbiorem wybitnych dzieł

literackich i artystycznych, oderwanych od codziennych stosunków społecznych. Jego ujęcie kultury jako określonego sposobu życia doprowadziło do rozszerzenia pola badań na instytucje edukacyjne, media, zwyczaje, język i społeczne formy uczestnictwa. Istotna była koncepcja struktur odczuwania (structures of feeling), która pozwalała rozpoznawać historycznie ukształtowane doświadczenia i emocjonalne orientacje wspólnot, nie zawsze w pełni wyrażone w oficjalnych doktrynach politycznych. W takim ujęciu naród funkcjonuje nie tylko jako konstytucyjnie określona zbiorowość, lecz również jako przeżywany porządek codzienności, którego znaczenie ujawnia się w sposobach mówienia, upamiętniania i interpretowania świata.

W odniesieniu do żydowskiego antysyjonizmu perspektywa kulturoznawcza zmienia przedmiot pytania badawczego. Nie wystarcza ustalenie, które ugrupowania opowiadały się za ustanowieniem państwa żydowskiego, a które temu projektowi przeciwdziałały. Konieczne staje się rozpoznanie, jakie wyobrażenia o żydowskości były produkowane i rozpowszechniane przez szkoły, organizacje religijne, literaturę, prasę, instytucje pamięci i ruchy polityczne, a także które alternatywne koncepcje tożsamości zostały ograniczone w swojej publicznej widzialności. Właśnie tutaj rekonstrukcja przedstawiona w książce Benjamina Mosera może zostać poddana pogłębionej analizie.

Teza o marginalizowaniu żydowskich tradycji antysyjonistycznych staje się wówczas hipotezą dotyczącą mechanizmów selekcji dziedzictwa kulturowego. Jej rzetelna weryfikacja wymaga badania konkretnych programów edukacyjnych, zbiorów archiwalnych, praktyk wydawniczych i sposobów publicznego upamiętniania odmiennych stanowisk.

Hegemonia kulturowa jako mechanizm tworzenia społecznej oczywistości

Antonio Gramsci i Stuart Hall. Hegemonia jako organizowanie społecznej oczywistości

Jednym z najważniejszych narzędzi interpretacyjnych pozostaje koncepcja hegemonii kulturowej, którą Antonio Gramsci rozwijał w „Zeszytach więziennych” pisanych między 1929 a 1935 rokiem. W jego ujęciu trwałość dominacji politycznej nie zależy wyłącznie od przymusu; wymaga ona również społecznego wytwarzania zgody na określony porządek.

Instytucje edukacyjne, organizacje religijne, prasa i środowiska intelektualne współtworzą przekonania uznawane za naturalne, oczywiste lub niepodlegające dyskusji. Kluczowa jest tutaj kategoria zdrowego rozsądku (senso comune), rozumianego jako historycznie ukształtowany zbiór przekonań, praktycznych ocen i stereotypów obecnych w codziennym życiu. Nie mamy tu do

czynienia z jednolitym systemem ideologicznym, lecz ze złożonym środowiskiem znaczeń, których elementy mogą się uzupełniać, być sprzeczne lub ulegać stopniowym zmianom. Hegemonia nie jest zatem tożsama z bezpośrednią cenzurą. Może ona funkcjonować nawet przy formalnej swobodzie wypowiedzi, gdy określone stanowisko zyskuje tak silną przewagę instytucjonalną i symboliczną, że jego podstawowe założenia nie wymagają już uzasadnienia. W takim układzie alternatywna interpretacja bywa postrzegana jako ekscentryczna, nielojalna lub oderwana od autentycznej historii wspólnoty.

Nie oznacza to jednak, że każda dominacja określonej idei jest wynikiem świadomego i scentralizowanego planu manipulacji. Hegemonia może wyłaniać się z wieloletniego współdziałania instytucji, intelektualistów oraz zwyczajów i praktyk kulturowych, nawet jeśli ich uczestnicy nie realizują jednej, wspólnej strategii politycznej. Koncepcję tę rozwinął Stuart Hall, łącząc ją z semiotyką, teorią dyskursu i badaniami nad reprezentacją.

Szczególnie istotny jest jego model kodowania i dekodowania, rozwijany od lat siedemdziesiątych XX wieku i upowszechniony w wersji Encoding/Decoding z 1980 roku. Hall zakwestionował prosty model komunikacji, w którym odbiorca biernie odtwarza treść przekazaną przez nadawcę. Według niego komunikat powstaje za pomocą określonych kodów kulturowych, lecz jego odczytanie może mieć charakter dominujący, negocjowany albo opozycyjny. Odbiorca może zatem zaakceptować zasadniczy sposób przedstawienia zdarzenia, częściowo go zmodyfikować lub całkowicie odrzucić założenia organizujące przekaz.

Model ten, choć kluczowy dla analizy mediów, znajduje zastosowanie również w badaniu literatury, muzealnictwa, ceremonii państwowych i edukacji historycznej. Zastosowanie tej koncepcji do konfliktów pamięci pozwala dostrzec, że ten sam symbol może być odbierany przez różne społeczności w zasadniczo odmienny sposób. Święto niepodległości państwa jedni zinterpretują jako triumf narodowej podmiotowości i bezpieczeństwa, inni zaś jako rocznicę utraty domu, dawnego porządku społecznego i politycznej samodzielności. Nie oznacza to, że obie interpretacje opierają się na tych samych faktach ani że rzetelna rekonstrukcja historii powinna ustąpić miejsca prostemu stwierdzeniu wielości subiektywnych narracji. Teoria Halla pozwala jednak uznać, że komunikat polityczny nie posiada jednego, społecznie narzuconego sposobu odczytania, a jego znaczenie kształtuje się w relacji z doświadczeniami i kompetencjami interpretacyjnymi odbiorców.

Wieloznaczność symboli i mechanizmy pamięci kulturowej

W kontekście żydowskich sporów o syjonizm szczególnego znaczenia nabiera możliwość opozycyjnego odczytywania tych samych tekstów religijnych i symboli historycznych. Motyw powrotu do Syjonu może stanowić dla jednych element teologicznej nadziei mesjańskiej, dla innych kulturową figurę odnowienia życia żydowskiego, a dla kolejnych uzasadnienie nowoczesnego projektu suwerenności państwowej.

Nie oznacza to, że każda interpretacja pozostaje równie zgodna z historycznymi intencjami autorów czy określoną tradycją egzegetyczną. Wymaga jednak uwzględnienia procesu, w którym teksty powstałe w odmiennych warunkach historycznych stają się przedmiotem nowych odczytań politycznych. To właśnie tutaj kulturoznawstwo może zostać połączone z hermeneutyką biblijną i socjologią religii, co pozwoli przeanalizować przejście od symbolicznego znaczenia miejsca ku jego współczesnym konsekwencjom terytorialnym. Główna hipoteza Mosera dotycząca wewnątrzżydowskiej tradycji sprzeciwu wymaga zatem badania nie tylko historii organizacji antysyjonistycznych, ale również procesu konstruowania dominującego kanonu żydowskiej pamięci politycznej.

Konieczne staje się ustalenie, które postacie i teksty są przedstawiane jako reprezentatywne dla całej wspólnoty, jakie interpretacje pomijane są w programach edukacyjnych oraz w jaki sposób współczesne instytucje reagują na próby przywracania alternatywnych genealogii intelektualnych. Nie można przy tym bezkrytycznie zakładać, że każda nieobecność określonego autora wynika ze świadomego wymazywania historii. Może ona być również rezultatem zmieniających się zainteresowań badawczych, ograniczeń źródłowych, nierównej skali oddziaływania poszczególnych środowisk czy naturalnych procesów selekcji kulturowej. Rzetelna analiza hegemonii wymaga właśnie rozróżnienia tych mechanizmów, co prowadzi do teorii Jana i Aleidy Assmann oraz Pierre'a Nory.

Pamięć kulturowa jako instytucja reprodukowania wspólnoty Współczesne badania nad pamięcią zbiorową dostarczają precyzyjnego aparatu do analizowania relacji między indywidualnym doświadczeniem a historyczną ciągłością wspólnoty. Maurice Halbwachs w pracy Les cadres sociaux de la mémoire z 1925 roku i późniejszych opracowaniach wskazywał na znaczenie społecznych ram pamiętania, w których jednostka rekonstruuje własne wspomnienia za pomocą kategorii i odniesień dostępnych w otaczającym ją środowisku. Jan Assmann, rozwijając tę tradycję, odróżnił pamięć komunikacyjną od kulturowej. Pierwsza wiąże się z codziennym przekazem doświadczeń między żyjącymi pokoleniami, natomiast druga jest utrwalana przez

teksty, rytuały, instytucje i symbole oraz szczególne praktyki upamiętniania, które umożliwiają przekraczanie biologicznych ograniczeń pamięci świadków. W artykule Collective Memory and Cultural Identity z 1995 roku Assmann wskazywał, że horyzont pamięci komunikacyjnej sięga zazwyczaj od osiemdziesięciu do stu lat — czyli kilku pokoleń —, podczas gdy pamięć kulturowa może odnosić się do wydarzeń znacznie bardziej odległych.

Mechanizmy selekcji i aktualizacji pamięci kulturowej

Nie jest to jednak sztywna granica chronologiczna, lecz model pozwalający rozpoznać odmienne mechanizmy społecznego przekazu. Z perspektywy historii judaizmu kluczowa jest zdolność przekazywania zbiorowej tożsamości za pomocą rytuałów odnoszących się do wydarzeń, których żaden współczesny uczestnik nie doświadczył osobiście. Święto Pesach, liturgia synagogalna, czytanie Tory, kalendarz religijny i tradycyjne narracje dotyczące wyjścia z Egiptu uczestniczą w organizowaniu pamięci, której przedmiotem nie jest wyłącznie rekonstrukcja przeszłości, lecz także aktualne zobowiązanie wspólnotowe. Rytuał umożliwia wpisanie indywidualnego życia w historyczny porządek znaczeń, a zarazem tworzy warunki przekazywania określonych wartości kolejnym pokoleniom.

Religijna pamięć wygnania i nadziei powrotu do Syjonu stanowiła zatem element żydowskiej kultury na długo przed powstaniem nowoczesnego syjonizmu politycznego. Nie oznacza to jednak, że jej znaczenie pozostawało całkowicie niezmienne ani że historyczne wspólnoty żydowskie posiadały jednolitą interpretację relacji między mesjanizmem, religijnym obowiązkiem a politycznym działaniem. W tym ujęciu istotne staje się odróżnienie aktualizacji pamięci od jej prostego odtwarzania. Rytuał może przekazywać tekst historyczny o względnie trwałej postaci, lecz uczestnicy kolejnych epok nadają mu znaczenie odpowiadające ich sytuacji społecznej. Formuła wyrażająca nadzieję przyszłego spotkania w Jerozolimie może więc funkcjonować jako element liturgicznego oczekiwania, symboliczna więź z miejscem świętym albo inspiracja polityczna, zależnie od przyjętej tradycji interpretacyjnej.

Proces ten nie oznacza, że wszystkie późniejsze interpretacje były zamierzone przez wcześniejszych autorów. Wymaga natomiast uwzględnienia historycznej zdolności symbolu do uzyskiwania nowych znaczeń, szczególnie wtedy, gdy wspólnota doświadcza zasadniczych przemian politycznych. Aleida Assmann rozwinęła badania nad pamięcią kulturową, akcentując rolę archiwum, kanonu i instytucjonalnej selekcji dziedzictwa. Kanon obejmuje treści aktywnie przekazywane i uznawane za istotne dla tożsamości wspólnoty, podczas gdy archiwum może przechowywać materiały niewykorzystywane w codziennych praktykach upamiętniania. Nie należy

jednak uznawać archiwum za miejsce neutralne, ponieważ jego zasoby powstają w wyniku wcześniejszych decyzji dotyczących gromadzenia i klasyfikowania dokumentów. Możliwa jest bowiem sytuacja, w której określone świadectwo istnieje w zbiorach, ale nie uczestniczy w dominującej narracji publicznej. W takim przypadku problem nie polega na fizycznym zniszczeniu dokumentu, lecz na ograniczonej zdolności jego społecznego oddziaływania. Zastosowanie tego rozróżnienia do rekonstrukcji antysyjonizmu żydowskiego pozwala doprecyzować jedną z podstawowych tez książki Mosera.

Twierdzenie o wymazaniu określonej tradycji należy rozłożyć na kilka odmiennych procesów kulturowych: materialną utratę dokumentów, pomijanie autorów w programach edukacyjnych, ograniczoną obecność określonych stanowisk w muzeach i podręcznikach, marginalizowanie ich w debacie publicznej oraz późniejsze przywracanie tekstów do obiegu intelektualnego. Mechanizmy te nie są tożsame i nie muszą mieć jednej przyczyny. Kluczowe pozostaje zatem ustalenie, czy określony autor został całkowicie usunięty z dostępnego dziedzictwa, czy raczej zachował obecność w literaturze specjalistycznej, nie uzyskując popularności w kulturze masowej.

Odmienną, lecz komplementarną konstrukcję przedstawił Pierre Nora, rozwijając pojęcie lieux de mémoire, czyli miejsc pamięci. W artykule Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire z 1989 roku analizował procesy tworzenia punktów koncentracji zbiorowej pamięci, do których należeć mogą zabytki, rocznice, instytucje, archiwa, symbole i materialne przestrzenie upamiętniania. Miejsce pamięci nie musi być wyłącznie obiektem geograficznym; może przyjmować formę znaku, wydarzenia albo utrwalonej praktyki kulturowej. Istotne jest to, że podobne miejsca powstają w warunkach historycznej zmiany, gdy wspólnota podejmuje świadome działania służące utrzymywaniu pamięci, której spontaniczna ciągłość przestaje być wystarczająco zabezpieczona. W odniesieniu do sporów izraelsko-palestyńskich ważne jest rozpoznanie, że określone miejsce może jednocześnie stanowić punkt odniesienia dla kilku zbiorowych pamięci. Jerozolima posiada znaczenie dla judaizmu, chrześcijaństwa i islamu, ale także dla historii nowoczesnych wspólnot politycznych i indywidualnych biografii mieszkańców. Hebron, Hajfa, Jafa i inne miasta obejmują wielowarstwowe doświadczenia religijne, gospodarcze, rodzinne i narodowe.

Dlatego przekształcanie takich przestrzeni w jednolite symbole jednej opowieści może ograniczać widzialność pozostałych wymiarów ich historii. Nie wynika z tego, że wszystkie roszczenia dotyczące dostępu i suwerenności są równie zasadne. Kulturoznawstwo umożliwia jednak identyfikowanie wielości znaczeń, których istnienie powinno zostać uwzględnione w procesie ochrony dziedzictwa i tworzenia instytucji pokojowego współistnienia.

Pogłębienie problemu relacji między kulturą a władzą umożliwia socjologia Pierre'a Bourdieu, której centralne kategorie – habitus, pole, kapitał symboliczny i przemoc symboliczna – pozwalają badać procesy reprodukowania nierówności bez ograniczania ich do bezpośredniego przymusu fizycznego.

Władza symboliczna w polityce nazewnictwa

Habitus obejmuje społecznie wykształcone dyspozycje, które organizują sposób postrzegania, oceniania i działania. Pole z kolei stanowi względnie autonomiczną przestrzeń relacji między podmiotami zajmującymi odmienne pozycje i dysponującymi różnymi zasobami. Kapitał symboliczny odnosi się do społecznie uznanego autorytetu, prestiżu i prawomocności, które wzmacniają skuteczność konkretnych wypowiedzi oraz decyzji. Przemoc symboliczna dotyczy natomiast sytuacji, w której arbitralnie ukształtowany porządek społeczny jest uznawany za naturalny i oczywisty – nawet przez osoby zajmujące w nim pozycje podporządkowane.

W pracy Ce que parler veut dire z 1982 roku (znanej w przekładzie angielskim jako Language and Symbolic Power), Bourdieu analizuje społeczne warunki skuteczności języka. Wypowiedź nie zyskuje znaczenia wyłącznie dzięki treści gramatycznej; jej siła zależy od instytucjonalnej pozycji nadawcy oraz społecznie uznanego prawa do definiowania rzeczywistości. Kluczowe jest tu rozróżnienie między samą możliwością wypowiedzenia zdania a społeczną zdolnością nadania mu statusu prawomocnej definicji sytuacji. Nazwa nadana przez urząd, szkołę, muzeum czy autorytet religijny ma inny zasięg oddziaływania niż identyczne określenie użyte przez osobę pozbawioną takiej pozycji. Dlatego badanie języka wymaga analizy instytucji, które umożliwiają jego społeczne uznanie.

Z perspektywy historii syjonizmu i palestyńskiego doświadczenia utraty miejsca szczególnego znaczenia nabiera polityka nazewnictwa. Określenia takie jak „powrót", „osadnictwo", „odnowienie", „wyzwolenie", „uchodźstwo" czy „wygnanie" nie są neutralne. Każde z nich narzuca odmienne rozumienie genezy sytuacji, podmiotowości uczestników i moralnego charakteru ich roszczeń. Profesjonalna analiza nie może zatem automatycznie przyjmować żadnego słownika politycznego za obiektywny. Konieczne jest rozpoznanie jego pochodzenia, historycznych zastosowań oraz tego, jakie fakty eksponuje, a jakie spycha na margines.

Szczególny problem stanowi para pojęć aliyah i galut, których znaczenie wykracza poza współczesną administracyjną praktykę migracyjną. Pierwsze wyrażenie, oznaczające dosłownie wznoszenie się lub wstępowanie, funkcjonuje w judaizmie w różnych kontekstach religijnych, a w nowoczesnym hebrajskim odnosi się do żydowskiej imigracji do Izraela. Drugie wiąże się z

doświadczeniem wygnania i diaspory, choć jego historyczne i teologiczne zastosowania są zróżnicowane. Przedstawienie migracji za pomocą kategorii powrotu i wstępowania nadaje jej zatem znaczenie inne niż zwykłe przemieszczanie się między państwami. Nie oznacza to, że wszyscy migranci wyznawali identyczną interpretację religijną ani że sam język jest dowodem nieuprawnionego roszczenia terytorialnego. Analiza ta pozwala jednak dostrzec, w jaki sposób kategorie kulturowe uczestniczą w przekształcaniu indywidualnej migracji w element zbiorowej narracji narodowej.

Ważne pozostaje również badanie politycznego znaczenia słowa Nakba, odnoszącego się do katastrofy doświadczonej przez Palestyńczyków w związku z wojną 1948 roku i masowym uchodźstwem. Jego publiczne użycie nie jest jedynie kwestią wyboru słów; wpływa ono na interpretację utworzenia Izraela, historii zniszczonych miejscowości i roszczeń osób wysiedlonych. Właśnie dlatego spory o to pojęcie mają wymiar instytucjonalny, dotykając finansowania edukacji, kultury oraz praktyk upamiętniania.

Instytucjonalne mechanizmy kontroli pamięci i asymetria reprezentacji

Szczególnie wyraźnym przykładem pozostaje izraelska nowelizacja ustawy o podstawach budżetowych z 2011 roku, potocznie określana jako "ustawa o Nakbie". Regulacja ta przewiduje możliwość obniżenia finansowania wybranych instytucji publicznych, między innymi w związku z organizacją wydarzeń upamiętniających dzień niepodległości Izraela lub ustanowieniem rocznicy powstania państwa dniem żałoby. Nie stanowi ona jednak generalnego ustawowego zakazu wymawiania słowa "Nakba" ani automatycznej kryminalizacji indywidualnego upamiętniania wydarzeń 1948 roku.

Krytycy regulacji wskazują natomiast na ryzyko wystąpienia efektu mrożącego w działalności kulturalnej i edukacyjnej. Z perspektywy teorii Bourdieu przypadek ten ujawnia, że polityka pamięci może być kształtowana nie tylko przez bezpośrednie zakazy, ale również przez finansowe i instytucjonalne warunki produkcji kultury. Muzeum, szkoła czy organizacja społeczna mogą formalnie cieszyć się swobodą działania, jednak ich rzeczywista zdolność do prezentowania kontrowersyjnych treści często zależy od dostępu do środków publicznych, ochrony prawnej i społecznej legitymizacji. Nie oznacza to, że każde ograniczenie finansowania jest niedopuszczalną cenzurą – państwo ma prawo ustanawiać uzasadnione zasady gospodarowania funduszami. Wymaga to jednak analizy proporcjonalności, jasności przepisów oraz realnego wpływu decyzji budżetowych na pluralizm kulturowy.

W kontekście analiz Mosera szczególną ostrożność należy zachować przy stosowaniu Arendtowskiego pojęcia Sprachregelungen. Hannah Arendt badała narzucone reguły językowe nazistowskiego aparatu administracyjnego, w którym eufemizmy i utrwalone formuły służyły maskowaniu zbrodniczego charakteru działań. Moser przenosi tę kategorię na grunt krytyki współczesnych dyskursów politycznych dotyczących syjonizmu, okupacji i pamięci.

Taka operacja może mieć wartość heurystyczną, jeśli służy analizie konkretnych praktyk eufemizacji, ograniczania językowej widzialności ofiar i instytucjonalnego narzucania terminologii. Nie może jednak automatycznie ustanawiać historycznej równoważności między odmiennymi systemami politycznymi ani zastępować dowodów dotyczących zamiaru, skali przemocy czy rzeczywistych funkcji konkretnych komunikatów.

Edward Said, Homi Bhabha i Gayatri Spivak: Orientalizm, ambiwalencja i prawo do samoreprezentacji

Kolejny istotny aparat poznawczy dostarcza teoria postkolonialna, której rozwój wiąże się z pracami Edwarda Saida, Homi K. Bhabhy i Gayatri Chakravorty Spivak. W książce "Orientalism" z 1978 roku Said analizował zachodnie sposoby przedstawiania Orientu, wskazując na ich powiązania z historią imperializmu, akademicką produkcją wiedzy i polityczną dominacją.

Jego zasadnicza teza dotyczyła istnienia systemu reprezentacji, w którym określona przestrzeń geograficzna i jej mieszkańcy są opisywani poprzez powtarzalne kategorie kulturowej odmienności, irracjonalności lub zacofania. Nie oznacza to, że każdy zachodni tekst o Bliskim Wschodzie ma charakter orientalizujący, ani że wiedza wytworzona w europejskich instytucjach jest z definicji niewiarygodna. Said wskazywał raczej na konieczność badania historycznych związków między prawem do definiowania innej społeczności a polityczną zdolnością sprawowania nad nią władzy. Szczególną wartość ma tu rozpoznanie asymetrii samoreprezentacji.

Jeśli dana wspólnota dysponuje rozwiniętymi instytucjami medialnymi, akademickimi i państwowymi, może skuteczniej rozpowszechniać własny obraz historii niż społeczność, której struktury są słabsze lub funkcjonują w warunkach konfliktu. W takim przypadku międzynarodowa widzialność nie musi odpowiadać rzeczywistej różnorodności doświadczeń.

Nie oznacza to jednak, że podmiot słabszy instytucjonalnie zawsze przedstawia historię w sposób prawdziwszy – wszystkie narracje wymagają krytycznej weryfikacji. Znaczenie teorii Saida polega na konieczności badania, kto posiada dostęp do mediów, tłumaczeń, archiwów i wydawnictw oraz jakie kategorie pojęciowe uznawane są za prawomocne w międzynarodowej debacie. W "Culture and Imperialism" z 1993 roku Said pogłębił analizę relacji między literaturą a imperialnym porządkiem politycznym, wykazując, że tekst kultury może współtworzyć wyobrażenia o

przestrzeni, cywilizacji i historycznej misji danej wspólnoty. W jego ujęciu literatura nie jest jedynie dokumentem odzwierciedlającym istniejące stosunki społeczne, lecz aktywnie kreuje kategorie, przez które odbiorcy interpretują inne społeczeństwa. Szczególnego znaczenia nabiera tu możliwość lektury kontrapunktowej, pozwalającej odczytywać w jednym dziele zarówno dominującą perspektywę narracyjną, jak i doświadczenia ludzi pomijanych lub sprowadzonych do roli tła. Metoda ta może zostać zastosowana do literatury żydowskiej i palestyńskiej, o ile nie służy automatycznemu redukowaniu każdego utworu do jednego konfliktu politycznego.

Homi Bhabha w "The Location of Culture" z 1994 roku rozwijał natomiast koncepcje hybrydyczności, ambiwalencji i kulturowej przestrzeni pośredniej. Ich istotą jest kwestionowanie przekonania, że tożsamości narodowe i kolonialne mają charakter zamknięty i jednolity. W praktyce historycznej społeczności kształtują się poprzez kontakty, zapożyczenia, migracje, przekłady i wzajemne przekształcanie symboli.

Właśnie dlatego próba przedstawiania żydowskości jako wyłącznie europejskiej lub arabskości jako całkowicie odrębnej od żydowskich doświadczeń Bliskiego Wschodu okazuje się historycznie niewystarczająca. Przez stulecia społeczności żydowskie uczestniczyły w kulturach arabskich, perskich, osmańskich i europejskich, zachowując własne tradycje religijne i wytwarzając złożone formy lokalnej identyfikacji.

Etyka reprezentacji a podmiotowość grup marginalizowanych

Gayatri Chakravorty Spivak w eseju Can the Subaltern Speak?, którego najbardziej znana wersja ukazała się w 1988 roku, analizowała problem reprezentowania doświadczeń osób znajdujących się w strukturach głębokiej zależności. Skupiła się na trudności, która pojawia się, gdy przedstawiciele instytucji akademickich lub politycznych przemawiają w imieniu społeczności pozbawionych porównywalnej możliwości publicznego działania. Samo deklarowanie solidarności nie gwarantuje bowiem, że osoba interpretująca cudze doświadczenie nie podporządkowuje go własnym kategoriom. Dlatego profesjonalna analiza powinna tworzyć przestrzeń dla rzeczywistych świadectw i rozpoznawać warunki ich powstawania, zamiast traktować przedstawiciela słabszej społeczności jedynie jako ilustrację wcześniej przyjętej teorii. W przypadku książki Mosera kwestia ta nabiera podwójnego znaczenia.

Autor podejmuje próbę przywrócenia widzialności żydowskim głosom krytycznym, które w jego interpretacji pozostawały marginalizowane przez dominującą narrację państwową i narodową.

Jednocześnie jego przedsięwzięcie wymaga rozstrzygnięcia, czy palestyńskie doświadczenia funkcjonują w nim jako samodzielne źródło poznania, czy przede wszystkim jako punkt odniesienia dla sporów toczonych wewnątrz judaizmu. Nie oznacza to, że autor żydowski nie może analizować historii Palestyńczyków ani że solidarność międzywspólnotowa stanowi nieuprawnione zawłaszczenie głosu. Wymaga jednak odpowiedzialnej metodologii, w której świadectwa osób bezpośrednio dotkniętych określonymi działaniami nie zostaną zastąpione wyłącznie zewnętrznym komentarzem moralnym.

Wartość połączenia myśli Saida, Bhabhy i Spivak polega na rozpoznaniu trzech odmiennych problemów: władzy nad reprezentacją, historycznej niejednorodności tożsamości oraz prawa osób podporządkowanych do uczestniczenia w definiowaniu własnego doświadczenia. Zagadnienia te pozostają szczególnie istotne dla analizy żydowskich i palestyńskich sporów o historię, ponieważ ich rzeczywiste rozwiązanie wymaga jednoczesnego poszanowania różnorodności kulturowej i niezależnej kontroli faktów. Kulturowa podmiotowość nie oznacza automatycznej nieomylności narracji wspólnotowej, lecz wymóg, aby żadna zbiorowość nie była trwale pozbawiana możliwości przedstawiania własnej historii.

Kartografia krytyczna jako narzędzie analizy władzy i pamięci

Mapa jako tekst kultury. Kartografia krytyczna, toponimia i symboliczna geografia ojczyzny

Współczesna kartografia krytyczna, której rozwój wiąże się m.in. z pracami Johna Briana Harleya i Denisa Wooda, jest kluczowa dla kulturoznawczej analizy terytorium. W klasycznym artykule Deconstructing the Map z 1989 roku Harley wskazywał na potrzebę analizowania map nie tylko jako technicznych reprezentacji przestrzeni, ale również jako wytworów historycznie ukształtowanych stosunków władzy. Mapa dostarcza informacji o położeniu obiektów geograficznych, granicach administracyjnych i infrastrukturze, jednak jej konstrukcja zawsze wiąże się z decyzjami dotyczącymi skali, nazewnictwa, doboru elementów czy sposobu kreślenia granic. Nie oznacza to, że wszystkie mapy są równie arbitralne lub pozbawione wysokiej wartości geodezyjnej. Wskazuje to jednak, że nawet technicznie dokładna reprezentacja obszaru może eksponować jedne właściwości przestrzeni, pozostawiając inne poza polem widzenia.

W kontekście historii Palestyny istotne staje się porównywanie map sporządzanych w okresie osmańskim, brytyjskim i izraelskim. Różnice między nimi mogą dotyczyć nie tylko przebiegu dróg, rozwoju zabudowy czy zmian administracyjnych, ale także nazw miejscowości, obecności

konkretnych osad i sposobu przedstawiania terenów wcześniej zamieszkanych. Nie można jednak automatycznie traktować każdej zmiany nazwy jako dowodu świadomego wymazywania wcześniejszej historii. Toponimia ewoluuje bowiem naturalnie – pod wpływem rozwoju języka, transliteracji, decyzji administracyjnych czy historycznych procesów osadniczych. Rzetelna analiza musi zatem uwzględniać rzeczywiste przyczyny zmian, ich charakter instytucjonalny oraz stosunek do wcześniejszych tradycji nazewniczych.

Użytecznym narzędziem empirycznym jest projekt Palestine Open Maps, który umożliwia zestawienie historycznych i współczesnych reprezentacji przestrzeni. Platforma udostępnia warstwy kartograficzne z okresu od lat siedemdziesiątych XIX wieku do lat pięćdziesiątych XX wieku, dane o ponad dwóch tysiącach miejscowości oraz możliwość konfrontowania dawnych arkuszy z aktualnymi danymi przestrzennymi. Cenne jest tu wykorzystanie map brytyjskiej administracji mandatowej, obejmujących informacje o osadnictwie, drogach, topografii i granicach własności. Projekt stanowi wartościowe narzędzie porównawcze, choć jego warstwy interpretacyjne należy odróżniać od pierwotnych dokumentów kartograficznych i weryfikować z odpowiednimi źródłami archiwalnymi. To właśnie tutaj otwiera się pole do zastosowania systemów informacji geograficznej (GIS) w badaniu historycznych przekształceń krajobrazu. Georeferencja dawnych map, analiza zdjęć lotniczych, rekonstrukcja granic gruntów i zestawianie danych demograficznych pozwalają dostrzec zmiany niedostępne w samej narracji tekstowej.

Techniczne nakładanie map nie rozstrzyga jednak automatycznie sporów o własność czy legalność określonych działań. Dane przestrzenne wymagają krytycznej oceny pod kątem dokładności, pochodzenia, skali i definicji stosowanych kategorii. Ważne jest odróżnienie dawnej miejscowości jako jednostki społecznej od obszaru administracyjnego czy indywidualnej działki – kategorie te nie muszą mieć identycznych granic. W antropologii miejsca mapa staje się narzędziem pamięci. Dla potomków osób wysiedlonych może ona dokumentować istnienie rodzinnej miejscowości, przebieg dróg i lokalizację miejsc szczególnych. Dla innych mieszkańców ten sam dokument jest świadectwem dawnego, odmiennego od współczesnego układu przestrzennego. Właśnie dlatego kartografia łączy w sobie wartość historyczną, prawną i emocjonalną. Nie należy jednak wyprowadzać z niej automatycznie pełnego tytułu własności, gdyż jego ustalenie wymaga analizy dokumentacji prawnej i obowiązujących przepisów.

Z perspektywy teorii krajobrazu interesujący jest również problem materialnych śladów wcześniejszego osadnictwa. Ruiny domów, cmentarze, studnie, tarasy rolnicze czy stare nasadzenia drzew dokumentują dawny sposób życia. Jednocześnie późniejsze inwestycje, zalesianie i rozwój infrastruktury mogą wpływać na widzialność tych śladów.

Kontrpamięć i symboliczna walka o uznanie

W tym ujęciu autor, inspirując się koncepcjami Mosera, przywołuje działalność Ronniego Kasrilsa i jego refleksję nad symbolicznym znaczeniem sadzenia drzew w Izraelu. Materiał ten stanowi cenne świadectwo zmiany osobistej interpretacji rytuału, jednak każde twierdzenie dotyczące zalesienia konkretnej miejscowości wymaga weryfikacji lokalizacji, historii własności oraz dostępnych dowodów. Nie można bowiem automatycznie zakładać, że wszystkie izraelskie programy leśne służyły świadomemu zacieraniu śladów palestyńskiego osadnictwa.

Kluczowe jest tutaj odróżnienie historii krajobrazu od jego moralnej oceny. To samo miejsce może mieć znaczenie dla współczesnych mieszkańców, osób wysiedlonych oraz społeczności związanych z wcześniejszymi tradycjami religijnymi. Jego materialna transformacja, choć może prowadzić do nowych form życia społecznego, jednocześnie utrudnia zachowanie pamięci o dawnych mieszkańcach. Właściwa polityka dziedzictwa powinna zatem dążyć do dokumentowania kolejnych warstw historii, bez automatycznego podporządkowywania ich jednej, wyłącznej narracji. Nie wymaga to znoszenia współczesnych siedzib, lecz może obejmować odpowiednie oznaczanie dawnych lokalizacji, publiczne udostępnianie archiwów i umożliwienie prowadzenia badań nad przeszłością. Zochrot i kontrkartografia pamięci.

Wymownym przykładem kulturowej rekonstrukcji przestrzeni jest działalność izraelskiej organizacji Zochrot, która od 2002 roku upowszechnia wiedzę o palestyńskiej Nakbie, zwłaszcza wśród hebrajskojęzycznej części społeczeństwa. Jej działania obejmują organizowanie wycieczek edukacyjnych do dawnych miejscowości palestyńskich, dokumentowanie świadectw, opracowywanie materiałów dydaktycznych oraz umieszczanie tablic informacyjnych dotyczących wcześniejszego nazewnictwa i historii miejsc. Organizacja jednoznacznie opowiada się za prawem powrotu uchodźców palestyńskich i reprezentuje określoną perspektywę polityczną; jej normatywne założenia należy jednak odróżniać od poszczególnych dokumentów historycznych gromadzonych w jej zbiorach.

Z perspektywy teorii pamięci Zochrot realizuje praktykę kontrupamięci (counter-memory), polegającą na próbach ujawniania wydarzeń i doświadczeń marginalizowanych w dominującej narracji publicznej. Jej istotą jest przekształcaniu przestrzeni geograficznej w tekst historyczny, którego wcześniejsze warstwy można odczytać dzięki świadectwom, fotografiom i dokumentom kartograficznym. Tablica umieszczona w pobliżu dawnej miejscowości nie jest jedynie informacją o przeszłości, lecz działaniem symbolicznym, mającym zmienić sposób postrzegania aktualnego krajobrazu przez współczesnych mieszkańców. Istotna jest tu perspektywa semiotyki przestrzeni:

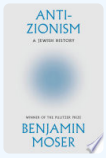
umieszczenie nazwy miejscowości w języku arabskim i hebrajskim sprawia, że odbiorca rozpoznaje obszar jako przestrzeń wielowarstwowa pod względem językowym i historycznym.

Nie oznacza to automatycznego uznania wszystkich przyszłych roszczeń dotyczących własności i suwerenności, lecz może zwiększyć publiczną widzialność wcześniejszych mieszkańców. W takim ujęciu znaczenie znaku wykracza poza treść informacyjną, gdyż samo przywrócenie nazwy staje się elementem symbolicznej walki o uznanie. Mechanizm ten pozwala połączyć teorię reprezentacji Halla, socjologię języka Bourdieu i koncepcję miejsc pamięci Nory.

Jednocześnie profesjonalna ocena kontrpamięci powinna uwzględniać ryzyko selektywności. Działalność skoncentrowana na historii jednej grupy może prowadzić do pominięcia innych doświadczeń, jeśli metody pracy nie zapewniają pluralizmu źródeł. Nie oznacza to jednak konieczności tworzenia w każdym przedsięwzięciu całkowicie symetrycznej narracji; organizacja dokumentująca konkretny rodzaj krzywdy ma prawo określać zakres własnej działalności. Rzetelna ocena naukowa wymaga jednak oddzielenia celu społecznego od wartości dowodowej materiałów oraz zachowania możliwości ich niezależnej weryfikacji. Kulturoznawstwo nie powinno zatem traktować symbolicznych praktyk upamiętniania jako substytutu rzeczywistych praw majątkowych i politycznych. Przywrócenie nazwy lub publiczne uznanie obecności danej społeczności nie rozstrzyga automatycznie kwestii restytucji, obywatelstwa czy odpowiedzialności za naruszenia, lecz może współtworzyć warunki do społecznego rozpoznania tych problemów. Dlatego polityka pamięci stanowi ważny, choć niewystarczający element szerszego procesu sprawiedliwości historycznej.

> Ostatecznie przywrócenie zapomnianej nazwy na mapie czy postawienie tablicy pamiątkowej nie rozstrzyga kwestii prawnych ani terytorialnych, lecz zmienia samą strukturę naszego spojrzenia. Pozostaje pytanie: czy społeczeństwa są w stanie zaakceptować krajobraz jako palimpsest, w którym każda nowa warstwa nie wymazuje poprzedniej, lecz współistnieje z nią w napięciu? Być może prawdziwa sprawiedliwość historyczna zaczyna się nie od kompromisu politycznego, lecz od odwagi uznania, że ta sama ziemia może być jednocześnie domem i miejscem wygnania.

Inspiracje

[1]

"Anti-Zionism A Jewish History" Benjamin Moser

Doubleday | ISBN: 9780385551250

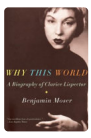
Benjamin Moser (ur. 14 września 1976) jest amerykańskim pisarzem, biografem i tłumaczem. Urodzony w Houston w Teksasie, uzyskał licencjat z historii na Uniwersytecie Browna, a następnie ukończył studia magisterskie i doktoranckie na Uniwersytecie w Utrechcie w Holandii. Moser zyskał międzynarodową renomę dzięki swoim pracom biograficznym i krytycznym. W 2009 roku opublikował książkę „Why This World: A Biography of Clarice Lispector", która przyniosła brazylijskiemu powieściopisarzowi światowe uznanie i przyniosła mu pierwszą brazylijską nagrodę państwową za dyplomację kulturalną. W 2020 roku zdobył Nagrodę Pulitzera w kategorii biografii za książkę „Sontag: Her Life and Work", wyczerpujący i uznany portret Susan Sontag. Do innych ważnych publikacji Mosera należą „The Upside-Down World: Meetings with the Dutch Masters" (2023) i „Anti-Zionism: A Jewish History" (2026).

Benjamin Moser *(born September 14, 1976) is an American author, biographer, and translator. Born in Houston, Texas, he earned a bachelor's degree in history from Brown University before completing his master's degree and doctorate at Utrecht University in the Netherlands. Moser has established a prominent international reputation through his biographical and critical writings. In 2009, he published Why This World: A Biography of Clarice Lispector, which revitalized worldwide acclaim for the Brazilian novelist and earned him Brazil's First State Prize for Cultural Diplomacy. In 2020, he won the Pulitzer Prize for Biography for Sontag: Her Life and Work, an exhaustive and acclaimed portrait of Susan Sontag. Moser's other major publications include The Upside-Down World: Meetings with the Dutch Masters (2023) and Anti-Zionism: A Jewish History (2026).*

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autora i dzieła przywołane w tekście:

[1] **"Why this World"**

Benjamin Moser

2009 | Oxford University Press, USA | ISBN: 9780199895823

[2] "The Upside-Down World"

Benjamin Moser

2023 | Liveright Publishing | ISBN: 9781324092261

[3] "Sontag"

Benjamin Moser

2019 | HarperCollins | ISBN: 9780062896414

[4] "Sontag: Vida e obra"

Benjamin Moser

2022 | OBJECTIVA | ISBN: 9789897846281

[5] "Por qué este mundo. Una biografía de Clarice Lispector"

Benjamin Moser

2017 | Siruela | ISBN: 9788417151560

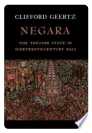

[6] "El mundo del revés"

Benjamin Moser

2025 | Anagrama | ISBN: 9788433948441

Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

[7] "Negara"

Clifford Geertz

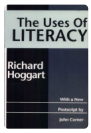
Princeton University Press | ISBN: 9780691007786

[8] "Agricultural Involution"

Clifford Geertz

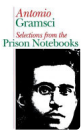
Univ of California Press | ISBN: 9780520004597

[9] "The Uses of Literacy"

Richard Hoggart

Transaction Publishers | ISBN: 9781412840897

[10] "Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci"

Antonio Gramsci

1971 | Lawrence & Wishart

[11] **"Selections from Cultural Writings"**

Antonio Gramsci

1987 | ISBN: 9780853156765

[12] **"Das kulturelle Gedächtnis Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen"**

Jan Assmann

C.H.Beck | ISBN: 9783406703409

[13] **"Egypt: theologie a zbožnost rané civilizace"**

Jan Assmann

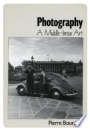
ISBN: 9788072980529

[14] **"Monarchische Herrschaft im Altertum"**

Jan Assmann

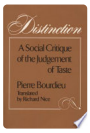
Walter de Gruyter GmbH & Co KG | ISBN: 9783110461794

[15] **"Photography"**

Pierre Bourdieu

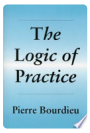
Stanford University Press | ISBN: 9780804726894

[16] **"Distinction"**

Pierre Bourdieu

Harvard University Press | ISBN: 9780674212770

[17] **"The Logic of Practice"**

Pierre Bourdieu

1990 | Stanford University Press | ISBN: 9780804720113

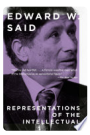
[18] **"Orientalism"**

Edward Said

Vintage | ISBN: 9780804153867

[19] **"Nationalism, Colonialism, and Literature"**

Edward Said

[20] **"Representations of the Intellectual"**

Edward Said

Vintage | ISBN: 9780307829627

[21] **"The Location of Culture"**

Homi Bhabha

Psychology Press | ISBN: 9780415016353

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] **"NATION AS A REFLECTION OF HISTORY , MEMORY , LANGUAGE AND CULTURE © DZVINCHUK"**

J. Armstrong, C. Geertz, E. Schils

2018

Źródło

[2] **"Contemporary cultural studies: An approach to the study of literature and society"**

Richard Hoggart

1969

Źródło

[3] **"The social integration of British home owners into French rural communities"**

Henry Buller, Keith Hoggart

1994 | Journal of Rural Studies | DOI: 10.1016/0743-0167(94)90030-2

Źródło

[4] **"Television: Technology and Cultural Form"**

Raymond Williams

1974 | Saber7 UCAB

Źródło

[5] **"Film and the Cultural Tradition"**

Raymond Williams

2013 | Cinema Journal | DOI: 10.1353/cj.2013.0026

Źródło

[6] **"Popular culture: history and theory"**

Raymond Williams

2018 | Cultural Studies | DOI: 10.1080/09502386.2018.1521620

Źródło

[7] **"Chapter 15. Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory"**
Raymond Williams
1998 | Rethinking Popular Culture | DOI: 10.1525/9780520354647-016
Źródło

[8] **"The question of cultural identity"**
Stuart Hall
2015 | LA Referencia (Red Federada de Repositorios Institucionales de Publicaciones Científicas)
Źródło

[9] **"Richard Hoggart, The Uses of Literacy and The Cultural Turn"**
Stuart Hall
2008 | Richard Hoggart and Cultural Studies | DOI: 10.1057/9780230583313_2
Źródło

[10] **"Richard Hoggart, The Uses of Literacy and the cultural turn"**
Stuart Hall
2007 | International Journal of Cultural Studies | DOI: 10.1177/1367877907073899
Źródło

[11] **"Psychoanalysis and cultural studies"**
Stuart Hall
2018 | Cultural Studies | DOI: 10.1080/09502386.2018.1521621
Źródło

[12] **"Selections from the prison notebooks"**
Antonio Gramsci
2020 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9780429355363-27
Źródło

[13] **"Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci"**
Antonio Gramsci, Quintin Hoare, Geoffrey Nowell-Smith
2015
Źródło

[14] **"Selections from Cultural Writings"**
Antonio Gramsci, Dávid Forgács, Geoffrey Nowell-Smith, William Q. Boelhower
1985
Źródło

[15] "Further Selections from the Prison Notebooks"

Renate Holub, Antonio Gramsci, Derek Boothman

1996 | Italica | DOI: 10.2307/479844

Źródło

[16] "Between Memory and History: Les Lieux de Memoire"

Pierre Nora

1989 | Representations | DOI: 10.2307/2928520

Źródło

[17] "On Collective Memory"

Maurice Halbwachs, Lewis A. Coser

1992 | University of Chicago Press eBooks | DOI: 10.7208/chicago/9780226774497.001.0001

Źródło

[18] "Los marcos sociales de la memoria"

Maurice Halbwachs

2004 | Dialnet (Universidad de la Rioja)

Źródło

[19] "SOCIAL CAPITAL AND COMMUNITY WELL-BEING: A STUDY OF TRUST, NETWORKS, AND COOPERATION"

Robert J. Sampson, Alejandro Portes, Pierre Bourdieu

2026 | Journal of Humanities and Social Thought | DOI: 10.21474/jnhst01/159

Źródło

[20] "Representations of the intellectual : the 1993 Reith lectures"

Edward W. Said

1994

Źródło

[21] "Representations of the Intellectual"

Edward W. Said, Liz Gill

1994

Źródło

[22] "Reflections on Exile and Other Literary and Cultural Essays"

Edward W. Said

2001

Źródło

[23] "Invention, Memory, and Place"

Edward W. Said

2000 | Critical Inquiry | DOI: 10.1086/448963

Źródło

[24] "CARTOGRAPHY, ETHICS AND SOCIAL THEORY"

JB HARLEY

1990 | Cartographica | DOI: 10.3138/c211-1512-0603-xj14

Źródło

[25] "Mapping the landscape: Essays on art and cartography"

J.B Harley

1992 | Journal of Historical Geography | DOI: 10.1016/0305-7488(92)90136-w

Źródło

[26] "The Anthropology of Cartography"

Denis Wood

Mapping Cultures | DOI: 10.1057/9781137025050.0022

Źródło

[27] "Cartography is Dead (Thank God!)"

Denis Wood

2003 | Cartographic Perspectives | DOI: 10.14714/cp45.497

Źródło

[28] "THE HISTORY OF CARTOGRAPHY / VOLUME 1 / REVIEW ARTICLE"

DENIS WOOD

1987 | Cartographica | DOI: 10.3138/9657-0235-7422-852t

Źródło

[29] "Armed and Dangerous: From Undercover Struggle to Freedom"

Ronnie Kasrils

2018

Źródło

[30] "Boycott, Bricks and the Four Pillars of the South African Struggle"

Ronnie Kasrils

2013 | Pluto Press eBooks | DOI: 10.2307/j.ctt183p84f.6

Źródło

[31] "Declaration of Conscience on the Israeli-Palestinian Conflict by South Africans of Jewish Descent"

Ronnie Kasrils, Max Ozinsky

2002 | Middle East Policy | DOI: 10.1111/1475-4967.00041

Źródło

Artykuły naukowe autora:

[32] "Left in Dark Times: A Stand Against the New Barbarism"

Bernard Henri Lévy, Benjamin Moser

2008

Źródło

[33] "The Roman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

[34] "The R oman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

[35] "Éloge de la nature morte"

Benjamin Moser

2009 | Books | DOI: 10.3917/books.008.0042

Źródło

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.

APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: b41f7ece-3fae-439c-b5af-61abf2898353